

RECENSIES

FILOSOFIE VAN DE DOOD: FILOSOFIE VAN DE MENS

Françoise Dastur, *De mond van de dood*. Amsterdam, Boom (Mortsel, Denis), 1999, 95 blz. Bfr. 660,-/32,50 Hfl., ISBN 90 5352 511 4.

Zoals Ivan Illich uit de novelle van Tolstoj weten wij allemaal dat we moeten sterven. Maar, zoals bij hem, blijft dat weten puur theoretisch. Tot op het ogenblik dat we echt beseffen dat het einde nabij is. Op dat moment slaat de horror toe: Ivan Illich schreeuwde in doodsangst drie dagen lang, tot hij om een of andere reden ertoe kwam zijn dood te aanvaarden en een ander mens werd.

Van oudsher wordt de filosofie in verband gebracht met de dood: filosofie is *meditatio mortis*, leren sterven. Daarom is filosofie een theoretisch weten dat op een of andere manier verband houdt met wijsheid. In vertaling ligt hier opnieuw een filosofisch essay voor over de dood of de menselijke eindigheid. (De originele Franse tekst, uitgegeven bij Hatier in Parijs in 1994, draagt als titel: *La mort. Essai sur la finitude*.) Het is van de hand van Françoise Dastur, hoogleraar filosofie aan een Parijse universiteit, een bekende fenomenologe. Het essay van iets meer dan tachtig bladzijden slaagt erin meerdere zaken te zijn in één: een korte geschiedenis van het denken over de dood, een filosofie van de dood, een wijsgerige antropologie, een confrontatie tussen filosofie, theologie en menswetenschap.

Het boekje is geen gemakkelijke lectuur en veronderstelt een zekere vertrouwdheid met het filosofische canon. Het gaat grondig maar doeltreffend in op bepaalde filosofische begrippen en analyses. Maar men voelt: dit is geen napraterij; hier zit iets achter. De lezer wordt genoopt met grote aandacht meditatief te lezen. De vertaler, Karin de Boer, Nederlandse Heidegger-specialiste, heeft uitstekend werk geleverd en een leesbare, accurate vertaling gemaakt. Hoofdmoot van het essay is de presentatie van Heideggers existentieel-fenomenologische mensvisie; de mens als een *Sein-zum-Tode*. Degenen die in één of andere filosofie cursus of filosofische publicatie met Heideggers gedachtegoed in contact zijn gekomen, krijgen hier de bekende heideggeriaanse uitdrukkingen (mét pedante verbindingstekens) voorgeschoteld. Maar in dit boekje krijgen die uitdrukkingen een frisheid zoals bij een eerste kennismaking.

Dit essay is echter vooral een paradoxale en provocerende filosofie van de dood fungerend als wijgerige antropologie en ontologie. Dastur aanvaardt de heideggeriaanse thesis dat een filosofie van de dood de eigenlijke filosofie is van de mens. Men kan de mens pas goed begrijpen als *Sein-zum-Tode*. Dit is geen empirisch kenmerk van de mens: men moet een onderscheid maken tussen aan zijn eind komen (als een dier) en dood (kunnen) gaan. Sterfelijkheid of eindigheid is een *existentiaal*: iets dat de existentie van de mens in zijn uniekheid en specificiteit mogelijk maakt. Deze wijsgerige antropologie is tegelijk een fenomenologie. Een fenomenologie is geen empirische beschrijving van de (menselijke) fenomenen, maar een analyse van wat die fenomenen (zin, taal, werk, ...) in hun specificiteit mogelijk maakt. Zo'n existentiële fenomenologie is betrokken op datgene wat nooit als zodanig verschijnt, maar alle verschijnen en verschijnselen mogelijk maakt:

de mens als wezen gericht op objecten die verschijnen op de achtergrond van een horizon, in een wereld.

De ultieme mogelijkheidsvoorwaarde van alle menselijk leven en handelen is de dood. Geen enkel empirisch weten, noch natuur-, noch menswetenschap, dringt daartoe door. De filosofie (als fenomenologische analyse) alleen is in staat de uniciteit van de mens te ontdekken niet als *animal rationale*, evenmin als gesofisticeerde neef van de bonobo, maar als een levend wezen waarvan het bestaan eindeloze openheid is op het andere, een tot vrijheid gedoemd zijn, dank zij de verhouding tot het niets (het niet zijn). Wanneer men de diepere waarheid over de menselijke conditie wil uitdrukken, komt men onvermijdelijk in paradoxen terecht. De menselijke vrijheid is er maar door een 'geworpenheid' die men op zich moet nemen. Geboren worden (als mens) vereist van meetaf aan een getekend zijn door de dood. De dood komt dan ook nooit te vroeg: hij is immers datgene in het licht waarvan het leven van de mens is wat het altijd is, een niet afsluitbaar project dat toch wordt afgebroken. De bekende, vreemde formule van Heidegger resumeert de essentie: de dood als de onmogelijke mogelijkheid van de existentie als zodanig. Pas in het licht van de eigen dood is het mogelijk zo te zijn dat men nooit met iets samenvalt, ook al verhoudt men zich tot vele dingen; en toch is men in die verhouding een zelf. Maar die mogelijkheid is een onmogelijke mogelijkheid: we hebben ze niet zelf in onze macht, we kunnen ze niet zelf verwerkelijken. In het leven naar onze eigen dood toe, missen wij telkens weer die verwerkelijking. De zelfmoord is een illusoir ontlopen van de eigen dood: hier ontleemt men zich zijn eigen sterven, door zijn overlijden zelf te produceren.

Het is niet de eerste keer dat gewezen wordt op de ondergrondse aanwezigheid van christelijke thema's bij Heidegger: vrijheid én erfzonde, oneindigheid én eindigheid, schepping uit het niets. De verdediging van Heidegger door Dastur: het christendom thematiseert (trouwens niet als enige) oer-menselijke thema's. De erfzonde, de 'geworpenheid' van de menselijke vrijheid is - zoals ook de (onlangs bekeerde) schrijver Willem Jan Otten ooit in NRC-Handelsblad betoogde - een oneindig interessanter thema dan dat van de verlichte zelfbeschikking.

Het nauwste komen we met onze waarheid in contact bij confrontatie met dood en sterfelijkheid. Volgens Heidegger vooral in de angst (niet te verwarren met vrees). In de angst beleven we het absolute vloeibaar worden van alle bestendigheid, de nachtelijke bron van alle verschijnen. Wij kunnen niet zomaar beslissen *sub specie mortis* te leven. Het is normaal dat wij de dood vluchten, zelfs wanneer we er ons zogezegd bewust-gewild mee confronteren: dat is alles maar verstrooiing. De manier waarop wij verstrooiing zoeken, getuigt echter voor de fenomenoloog toch van een leven dat getekend is door de dood. Volgens Dastur zijn er ook andere 'emoties' waarin een confrontatie met onze waarheid optreedt: niet alleen de angst van Heidegger, maar ook de bulderende lach van Bataille, met zijn plotse bevrijding van de gehechtheden en lasten van het dagelijks leven, de overgave aan de 'meer dan menselijke lichtheid die de zwaartekracht van het leven tot een genade maakt'. Ook elke diepe vreugde of geluk bevat eigenlijk een besef van een eindigheid waardoor pas echt dierbaar wordt wat ons vreugde of geluk verschaft.

Is het echter niet zo dat we het scherpst met onze eindigheid in contact komen bij de dood van een geliefd wezen, in rouw en melancholie (de ervaring van de leegte die

werd achtergenaten)? Dastur betwijfelt dit, met Freud (en tegen Levinas?). De rouw is niet een echte confrontatie met de dood van de ander. We kunnen de dood van de ander niet veranderen; we kunnen nooit samenvallen met de ander. Ieder is gedoemd alléén te sterven. Freud heeft geleerd dat de rouw dubbelzinnig is. Vandaar dat de rouw tegelijk een besef bevat van een (onvermijdelijk) verraad aan de ander.

Dit soort filosofie onderscheidt zich van psychologie en biologie (er is een fundamenteel onderscheid tussen mens en dier), maar ook van de theologie. Het transcenderen van de mens is geen gift van een Externe Ander (Levinas?) die ons verlangen transformeert. De mens is 'de mond van de dood'. Wij komen voort uit de afgrond van een onafzienbare verborgenheid en vergetelheid 'om daarvan te getuigen'. Haast niemand heeft dit beter uitgedrukt dan Rilke, wiens verzen het boek in- en uitleiden:

De dood is groot
 Wij zijn de zijnen
 Met lachende mond.
 Wanneer we ons midden in het leven wanen
 Is hij aan het wenen
 Binnen in ons

De fenomenologie blijkt tegelijk een hermeneutiek van de poëzie als herinnering van niet vast te houden inzichten.

Misschien moet men zich toch verzoenen met de vertaling van Franse en Duitse filosofische teksten als dit een manier is om alsnog met hen in aanraking te komen.

Herman DE DIJN

* * *

KOPSTUKKEN : HUME EN WITTGENSTEIN

A.J.Ayer. *Hume*, Rotterdam, Lemniscaat 1999. 136 blz.

A.C.Grayling. *Wittgenstein*, Rotterdam, Lemniscaat 1999. 160 blz.

"Een reeks toegankelijke inleidingen in het leven en denken van sleutelfiguren uit de geschiedenis van de westerse filosofie, die onze cultuur blijvend hebben beïnvloed".

Onder deze omschrijving is er in het afgelopen jaar een tiental kleine mooi uitgegeven monografieën verschenen bij Lemniscaat, vertalingen van de prestigieuze Oxfordse *Past Masters*-serie. Met onder andere R.M. Hare over Plato, Peter Singer over Marx, Roger Scruton over Kant en Anthony Kenny over Thomas van Aquino kunnen de boekjes het best getypeerd worden als 'grote namen over nog grotere namen'. De twee hier besproken 'Kopstukken', *Hume* door A.J.Ayer en *Wittgenstein* door A.C.Grayling verschillen nogal in aanpak en dat heeft zo zijn gevolgen voor het vooropgestelde inleidende en toegankelijke karakter van de respectieve werken.